

SAŽETAK

Istraživanje o društvenim aspektima pandemije virusa covid-19 započeto je sredinom aprila 2020. godine. U preliminarnom izveštaju prikazani su:

- osnovni nalazi koji ukazuju na uticaj pandemije virusa covid-19 na neke od ključnih aspekata svakodnevice (porodično funkcionisanje, informisanje, ishrana i nabavka namirnica, poverenje u institucije i druge ljude), kao i
- stavovi ispitanika o okruženju, proceni pogođenosti krizom, odnosu prema uvedenim merama i odnosu prema „drugom“.

Istraživanje je organizovano kao anketno, a sprovedeno je primenom elektronskog upitnika koji je distribuiran putem društvenih mreža (Facebook), kao i web stranice Centra za sociološka istraživanja (Odsek za sociologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu). Prikazani preliminarni rezultati obuhvataju uzorak od ukupno 685 ispitanika – punoletnih građana Republike Srbije koji su odgovorili na pitanja u periodu od 13-24.04.2020. godine.

Ključne reči: pandemija covid-19, kriza, društveni aspekti, svakodnevica

1. OPIS I CILJ ISTRAŽIVANJA

Istraživanje *Društveni aspekti pandemije korona virusa* otpočelo je 13.04.2020. godine i dalje je u toku. Rezultati koji su prikazani u ovom izveštaju odnose se na prikupljene podatke zaključno sa 24.04.2020. godine. Istraživanje sprovodi grupa istraživača iz Centra za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Novom Sadu¹. Cilj istraživanja je dvostruk:

- sagledavanje karakteristike društvenih promena koje su se dogodile u kontekstu izbijanja pandemije virusa covid-19, kao i
- procena efekata krize i preduzetih mera na različite društvene grupe u različitim segmentima njihovog svakodnevnog života.

U skladu sa navedenim ciljevima, istraživanjem su obuhvaćena pitanja vezana za promene u:

- načinu rada i obrazovanja;
- porodičnim odnosima, raspodeli kućnih poslova i brige o drugima;
- poverenju u institucije i druge ljude,
- informisanju i participaciji u zajednici;
- ishrani i snabdevanju namirnicama;
- korišćenju interneta;
- stavovima o okruženju i stavovima koji ukazuju na pogođenost krizom, odnos prema uvedenim merama i odnos prema „drugom“.

2. METOD ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je organizovano kao anketno, a sprovedeno je primenom elektronskog upitnika.

Pitanja su grupisana u sedam celina:

- Opšti podaci o ispitaniku,
- Rad,
- Kućni poslovi i briga o drugima,

¹ U izradi instrumenta za prikupljanje podataka učestvovali su: doc. dr Ana Pajvančić-Cizelj, prof. dr Jovana Čikić, doc. dr Dušan Ristić, prof. dr Valentina Sokolovska, prof. dr Marica Šljukić, prof. dr Srđan Šljukić i asist. Vladan Vidicki, msr.

- Poverenje,
- Ishrana i snabdevanje,
- Korišćenje interneta,
- Stavovi ispitanika o povezanosti korona virusa sa problemima okruženja, stavovi vezani za poverenje u institucije i odnos prema „drugom“.

Elektronski upitnik je distribuiran putem društvenih mreža (Facebook), kao i web stranice Centra za sociološka istraživanja (Odsek za sociologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu)². Za ovakav način prikupljanja podataka smo se opredelili s obzirom na uslove vanrednog stanja i preporučenu meru fizičkog distanciranja.

U periodu od 13.04.2020. godine do 24.04.2020. godine upitnik je popunilo 685 ispitanika, punoletnih građana Republike Srbije. Korišćen je prigodan uzorak uz nastojanje da se ispoštuju minimalne statističke kvote za pol, starost i mesto stanovanja, kao i regionalnu zastupljenost ispitanika iz različitih delova zemlje. Struktura uzorka prema navedenim kriterijumima prikazana je u tabeli 2.1.

U uzorku su podzastupljene pojedine kategorije stanovništva, prvenstveno građani stariji od 65 godina, oni sa sela i muškarci. Ovakva struktura uzorka posledica je nemogućnosti primene slučajnog uzorkovanja i ličnog (licem-u-lice) anketiranja usled unapred opisanih uslova u kojima se izvodilo istraživanje u datom periodu. Uzorak se, stoga, u ovom trenutku **ne može smatrati za reprezentativan, niti se rezultati ovog istraživanja mogu uopštavati na čitavu populaciju.** Međutim, broj ispitanika u svakoj od navedenih grupa je, ipak, dovoljan da se na osnovu prikupljenih podataka donesu preliminarni zaključci o iskustvima i stavovima građana i njihovim međusobnim razlikama.

² <http://www.csi.ff.uns.ac.rs/>

Tabela 2.1. Struktura uzorka – osnovni pokazatelji

<i>Pol</i>	<i>Broj (%)</i>	<i>Tip naselja</i>	<i>Broj (%)</i>
Muški	170 (24,8)	Gradsko naselje	590 (86,1)
Ženski	515 (75,2)	Prigradsko naselje	58 (8,5)
		Seosko naselje	37 (5,4)
<i>Starost</i>	<i>Broj (%)</i>	<i>Bračni status</i>	<i>Broj (%)</i>
18 – 25 god.	178 (26,0)	neudata/neoženjen	285 (41,0)
26 – 35 god.	196 (28,6)	u braku	248 (35,7)
36 – 45 god.	158 (23,1)	u vanbračnoj zajednici	87 (12,5)
46 – 55 god.	76 (11,1)	razveden/a	38 (5,5)
56 – 64 god.	47 (6,9)	udovica/udovac	16 (2,3)
65 + god.	30 (4,4)		
<i>Obrazovanje</i>	<i>Broj (%)</i>	<i>Radni status</i>	<i>Broj (%)</i>
Osnovna škola	6 (0,9)	zaposlen/a u državnom sektoru	204 (29,4)
Srednja škola	203 (29,2)	zaposlen/a u privatnom sektoru	181 (26,0)
Viša škola	41 (5,9)	nezaposlen/a	54 (7,8)
Fakultet	445 (64,0)	vlasnik/ca privatne firme	30 (4,3)
<i>Region</i>	<i>Broj (%)</i>		
Beograd	100 (14,6)	poljoprivrednik/ca	2 (0,3)
Novi Sad	283 (41,3)	domaćin/ca	2 (0,3)
Vojvodina (bez NS)	155 (22,6)	zaposlen u neform. ekonomiji	24 (3,5)
Srbija (bez BG)	90 (13,1)	penzioner/ka	38 (5,5)
<i>Visina prihoda</i>	<i>Broj (%)</i>	<i>Procena dovoljnosti prihoda</i>	<i>Broj (%)</i>
do 30.000 rsd	27 (3,9)	učenik/ca, student/kinja	138 (19,9)
30.001-60.000 rsd	93 (13,4)	Dovoljni, u potpunosti	407 (58,6)
60.001-120.000 rsd	216 (31,1)	Nedostaje nam još malo	168 (24,2)
120.001-180.000 rsd	116 (16,7)	Nedostaje nam mnogo	74 (10,6)
180.001 + rsd	64 (9,2)	Ne znam	17 (2,4)
Bez odgovora	173 (24,9)	Bez odgovora	29 (4,2)

3. PORODICA, KUĆNI POSLOVI I BRIGA O DRUGIMA

Obustava rada škola i predškolskih ustanova usled pandemije virusa covid-19 dovela je do **povećanog obima brige o deci u porodičnim okvirima, posebno u slučaju onih porodica u kojima su prisutna deca mlađeg uzrasta**. Među ispitanicima koji imaju mlađu decu, 12,3% navodi da su obaveze oko dece preuzeli zajedno/ravnopravno oba roditelja, dok 12,5% navodi da je veći deo obaveza preuzeo jedan od roditelja. Posmatrano po polu, muškarci znatno ređe navode da su oni sami preuzeli brigu o deci (3,6%) u odnosu na žene (15,4%). Ispitanici zaposleni u državnom sektoru, bez obzira na pola, češće ističu da su oni sami preuzeli brigu o deci (20%) nego što to čine ispitanici zaposlene u privatnom sektoru (12%).

Većina ispitanika (preko 60%) brine o nekome tokom pandemije. Najveći broj njih (32,7%) brine o starima i bolesnima u rodbini, 8,3% o starima i bolesnima u komšiluku, 7,9% o obe ove grupe (stari i bolesni i u rodbini i u komšiluku), dok 8,8% ispitanika brine i o nekom drugom. Briga o starima i bolesnima ravnomerno je raspoređena između muškaraca i žena. Ispitanici sa sela znatno češće (16,2%) od ispitanika iz grada (7,6%) brinu o komšijama.

Čak 6,2% ispitanika (odnosno, njih 42) navodi da su od uvođenja vanrednog stanja oni ili neki član njihove porodice bili izloženi psihičkom i fizičkom zlostavljanju.

U situaciji pandemije i krize, **nešto manje od polovine ispitanika navodi da ključne odluke u okviru porodice donose zajednički (44,1%)**. U 24,4% slučajeva, ispitanik/ca navodi da sam/a donosi ključne odluke. Među njima, nešto je više žena (25,6%) u odnosu na muškarce (20,6%). Mlađi ispitanici odgovaraju da odluke donose roditelji u 3,5% slučajeva, majka u 4,5% i otac u 2,2% slučajeva.

Većina ispitanika se ne slaže sa stavom da im je u ovoj situaciji veoma teško da usklade privatni i profesionalni život (27% se uopšte ne slaže, dok se 29,4% uglavnom ne slaže sa ovom tvrdnjom). Interesantan je podatak da čak 17% ispitanika nema mišljenje o ovome. Njih 15% se uglavnom slaže, a 11,6% u potpunosti slaže sa stavom da u uslovima pandemije i krize veoma teško usklađuje svoje privatne i profesionalne obaveze. Među ispitanicima koji se sa navedenim stavom u potpunosti slažu nešto je više žena (12,5%) nego muškaraca (8,9%). Razvedeni i oni koji imaju dvoje i više dece mlađe od 11 godina, češće od ostalih potpuno se slažu sa ovim stavom (21,6%).

4. POVERENJE, INFORMISANOST I PARTICIPACIJA U ZAJEDNICI

Poverenje u institucije, međusobno poverenje ljudi jedne u druge i učešće u različitim organizacijama grade socijalni kapital zajednice. Ovi činioci posebno su važni u kriznim situacijama, kao što je pandemija korona virusa, jer doprinose kako individualnoj, tako i kolektivnog otpornosti na krizu.

Najveći procenat ispitanika (ni inače, a ni sad) ne učestvuje u aktivnostima političkih stranaka (96%), crkve (92%), društvenog pokreta/grupe građana (86,5%), volonterske organizacije (87%), profesionalnog udruženja (84,9), organizacija civilnog društva (84,9%), profesionalnog udruženja (84,9%) i kućnog saveta/grupe komšija (83,4%). Među onima koji učestvuju u aktivnostima volonterskih organizacija, kućnog saveta/grupe komšija, društvenog pokreta/grupe građana i organizacija civilnog društva, zastupljeniji su ispitanici koji ističu da od uvođenja vanrednog stanja u ovim organizacijama učestvuju više nego što su to činili ranije. Ispitanici aktivni u političkim strankama, profesionalnim udruženjima i crkvi, sa druge strane, češće navode da im je obim aktivnosti od trenutka uvođenja vanrednog stanja smanjen.

Oko 60% ispitanika smatra da uprkos krizi koja je izazivana pandemijom virusa covid-19 mogu da utiču na sopstveni život, 20% da to ne mogu, dok oko 20% njih ne zna da odgovori na ovo pitanje. Među muškarcima, znatno je više onih koji misle da mogu da utiču na svoj život (70,4%) u odnosu na žene (56%). Posmatrano prema starosnim grupama, mlađi ispitanici (posebno oni između 18 i 25 godina) češće misle da mogu da utiču na sopstveni život (70%). Ispitanici stari između 36 i 55 godina, sa druge strane, nešto su ređe ovakvog mišljenja (manje od 50%). Nezaposleni znatno ređe od ostalih smatraju da mogu da utiču na svoj život (oko 40%).

Većina ispitanika misle da su dobro informisani u ovoj situaciji (15,7% se potpuno slaže sa ovim stavom³ a 48,5% uglavnom slaže).

Oko 85% ispitanika upoznato je sa posebnim merama koje su povodom pandemije donete u njihovoj lokalnoj zajednici a 15,1% nije. Ispitanici stariji od 65 godina su značajno ređe od ostalih upoznati sa takvim merama (58.6%).

³ "Mislim da sam dobro informisan o ovoj situaciji".

Ispitanici su ocenama od 1 (u potpunosti nezadovoljan) do 5 (u potpunosti zadovoljan) procenjivali zadovoljstvo reagovanjem pojedinih aktera na krizu izazvanu pandemijom, kao i stepen poverenja koje u njih imaju. Prosečne ocene prikazane su u tabeli 4.1. Rezultati pokazuju da su **građani najzadovoljniji reakcijom lekara (4,0) i prijatelja (4,0)**, kao i da u njih imaju **najviše poverenja (3,9 i 4,2)**. S druge strane, **najniža prosečna ocena zadovoljstva građana beleži se u slučaju reakcije političara (1,9)**, a posebno predsednika Republike Srbije (2,1). Iskazano nezadovoljstvo **odgovara izraženom stepenu nepoverenja** u navedene aktere.

*Tabela 4.1. Ocena zadovoljstva reagovanjem aktera u kontekstu krize i poverenja u njih
(srednja vrednost)*

Akter	Zadovoljstvo reagovanjem	Stepen poverenja
Vlada	2,5	2,2
Predsednik države	2,1	2,0
Premijerka	2,2	2,1
Gradonačelnik/predsednik opštine	2,4	2,2
Lokalni krizni štab	2,7	2,6
Pokrajinska vlast	2,6	2,3
Lekari	4,0	3,9
Novinari	2,7	2,7
Evropska Unija	2,6	2,6
Kina	3,3	3,0
Svetska zdravstvena organizacija	3,0	3,0
Komšije	3,6	3,5
Prijatelji	4,0	4,2
Poslodavac	3,6	3,3
Škola/fakultet	3,5	3,4
Crkva	2,4	2,3
Vojska	3,3	3,1
Policija	3,2	3,0
Političari	1,9	1,9

Posmatrajući način na koji su ispitanici iz različitih delova zemlje⁴ ocenili lokalne aktere (gradonačelnik/predsednik opštine, odnosno, lokalni krizni štab), primetno je da su ispitanici iz Beograda znatno kritičniji prema lokalnoj upravi u odnosu na ispitanike iz Novog Sada, ostalih delova Srbije i Vojvodine. Dok, na primer, 30% ispitanika iz Novog Sada uopšte nije zadovoljno (ocena 1) reagovanjem gradonačelnika na kriznu situaciju, taj procenat je među

⁴ Regionalna struktura uzorka prikazana u tabeli 2.1.

ispitanicima iz Beograda čak duplo veći (61%). Sa druge strane, duplo više ispitanika iz Novog Sada i ostatka Vojvodine ne može da proceni stepen zadovoljstva reagovanjem gradonačelnika/predsednika opštine (oko 18%) u odnosu na ispitanike iz Beograda koji takav odgovor daju tek u 9% slučajeva.

5. NAVIKE U ISHRANI I SNABDEVANJE NAMIRNICAMA

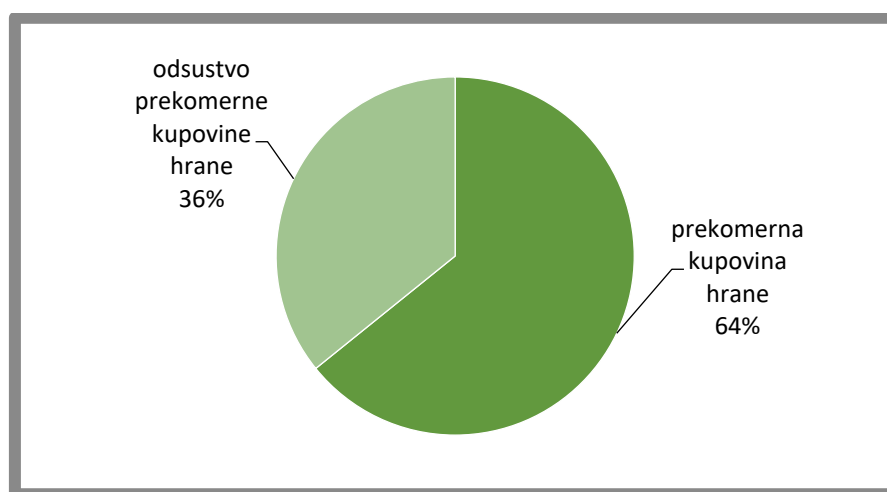
Osnovna ideja ovog dela istraživanja bila je da se prikupe podaci o navikama i praksama u ishrani građana u doba vanrednog stanja i pandemije. Cilj je bio da se utvrdi da li je tokom navedenih specifičnih društvenih uslova došlo do promene u odnosu prema hrani i njenom konzumiranju. Neka ranija istraživanja pokazala su da ljudi u uslovima npr. ekonomskih kriza transformišu svoju navike u ishrani, prilagođavajući ih novonastaloj situaciji. Ovo je sasvim očekivano s obzirom na to da količina dostupnog novca / porodični budžet određuje i kupovnu moć, a time i strukturu potrošačke korpe za ishranu. Isto važi i za količinu i strukturu namirnica u ponudi. Međutim, ovde se ne radi samo o promeni ekonomske situacije (iako je i ona evidentna kod određenog broja ispitanika), niti o karakteristikama ponude. Pretpostavka je da su vanredno stanje i pandemija uticali na promenu ustaljenih životnih navika. U tom kontekstu, analizira se i njihov uticaj na navike u ishrani.

Uslovi pandemije i vanrednog stanja menjaju ne samo navike u ishrani, već i navike u kupovini hrane. Uslovi (preteće/potencijalne) nestašice i/ili fizičke nemogućnosti nabavke hrane dovode do pritiska na pojedince/domaćinstva da reorganizuje svoju praksu snabdevanja potrebnim namirnicama. Ovo je bilo evidentno tokom trajanja vanrednog stanja, posebno u prvim nedeljama, kao i pred duže policijske časove koji su obuhvatali i po nekoliko dana (do 83 sata). Na osnovu analiziranih podataka identifikovana su **dva osnovna obrasca u praksi građana prilikom nabavke potrebnih namirnica:**

- a. prekomerna kupovina koja podrazumeva pravljenje zaliha hrane i
- b. odsustvo prekomerne kupovine među onima koji ističu da ne prave zalihe hrane.

Prema rezultatima istraživanja, **skoro ⅔ građana praktikuje prvi obrazac** - prekomernu kupovinu hrane (Graf. 5.1.).

Grafikon 5.1. Zastupljenost dva osnovna obrasca nabavke potrebnih namirnica u doba vanrednog stanja i pandemije

Dalje analize pokazuju da postoje statistički značajne razlike u karakteristikama građana, s obzirom na praktikovani obrazac nabavke potrebnih namirnica. Tako, ispitanici koji su skloniji pravljenju zaliha namirnica su u proseku stariji⁵ (njihova prosečna starost kreće se u intervalu od 36 do 45 godina) u odnosu na one koji to ne čine. Ovo se odnosi i na osobe koje su u braku⁶ (68,4% njih pravi zalihe). Osobe sa nepovoljnijom zdravstvenom situacijom (osobe sa invaliditetom, kao i osobe koje boluju od neke hronične bolesti) takođe češće prave zalihe⁷ (oko ¾ njih) za razliku od onih koji nemaju zdravstvenih tegoba.

Za razliku od njih, osobe koje su zaposlene u neformalnoj ekonomiji najređe praktikuju obrazac prekomerne potrošnje što je (zasigurno) uslovljeno nestabilnošću prihoda u domaćinstvu⁸ (41,7%). Takođe, subjektivna procena prihoda u domaćinstvu utiče na to oni koji ističu da im u „kućnoj kasi“ nedostaje (manji ili veći iznos) sredstava češće optiraju za drugi obrazac, odnosno, odsustvo prekomerne kupovine hrane⁹.

S druge strane, obeležja ispitanika i njihovih porodica/domaćinstva poput pola, ukupne visine prihoda u domaćinstvu, broja dece u porodici i tipa naselja nemaju statistički

⁵ $t(688)=.731, p=.001$.

⁶ $\chi^2=5,287, p=.021$.

⁷ $\chi^2=6,198, p=.013$.

⁸ $\chi^2=7,358, p=.006$.

⁹ $\chi^2=5,202, p=.023$.

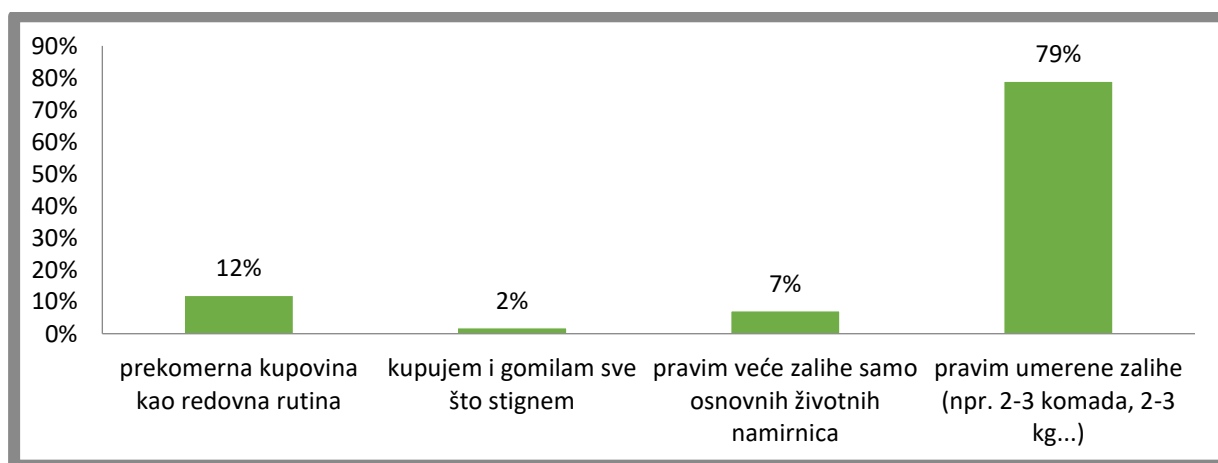
značajnog uticaja na formiranje obrazaca kupovine namirnica u periodu vanrednog stanja i pandemije. Ipak,

- među ženama je za dva procentna poena više onih koje su sklonije prekomernoj kupovini nego među muškarcima (63,2% prema 60,9%),
- seoska populacija (54,1%) ređe nego ispitanici u gradskim (63,3%) i prigradskim naseljima (62,1%) pravi zalihe,
- više od polovine osobe sa najnižim ukupnim primanjima u domaćinstvu (do 30.000,00 rsd) ne pravi zalihe namirnica (51,9%) što je neposredna posledica niske kupovne moći.

Uočava se da **identifikovani obrasci nabavke namirnica nisu homogeni iznutra**. Tako, u okviru **prvog** identifikovanog **obrasca** nabavke hrane, razlikuju se **četiri tipa praksi građana** (Graf. 5.2.):

- najviše je onih koji kupuju tek nešto veće količine različitih namirnica (npr. dva-tri komada, pakovanja i sl.),
- oni koji kupuju samo veće količine osnovnih namirnica (npr. brašno, so, šećer, ulje),
- oni kojima je prekomerna kupovina uobičajeni način nabavke namirnica, nešto što nije samo praksa vezana za vanredno stanje i pandemiju,
- oni koji opsesivno kupuju sve što vide.

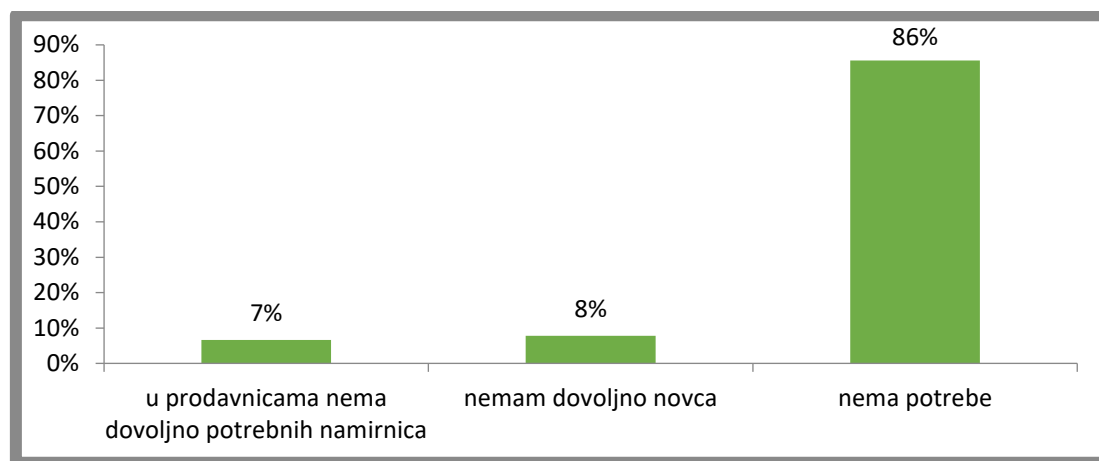
Grafikon 5.2. Prakse građana u okviru prvog obrasca - prekomerna kupovina namirnica

Među onima koji ne kupuju prekomerne količine hrane, razlikuju se građani koji to ne rade zbog toga što prema njihovom mišljenju,

- nema potrebe za prekomernom kupovinom – ovi građani čine apsolutnu većinu u ovoj grupi,
- u prodavnicama nema dovoljno potrebnih namirnica,
- nemaju dovoljno novca za kupovinu (Graf. 5.3.).

Grafikon 5.3. Prakse građana u okviru drugog obrasca - odsustvo prekomerne kupovine namirnica

6. KORIŠĆENJE INTERNETA

U ovom delu ćemo navesti deo rezultata i opšti pregled koji se odnosi na korišćenje interneta tokom pandemije. Podatke o korišćenju Interneta smo uporedili sa polom i godištem ispitanika.

Na pitanje *Da li ste tokom pandemije počeli da koristite neke nove alatke i aplikacije ili da posećujete neke nove sajtove?* više od trećine ispitanika je odgovorilo pozitivno (36,5%).

Više od polovine ispitanika (58,9%) je odgovorilo da koristi Internet i prati medije, kao i pre pandemije. Kada pogledamo distribuciju odgovora na isto pitanje prema polnoj i starosnoj strukturi, možemo zapaziti da je značajno veći broj ispitanika ženskog pola odgovorio pozitivno na ovo pitanje. Veći broj žena je takođe odgovorio i da koristi Internet i medije isto kao i do sada, što je delom posledica toga da je u ukupnom uzorku bilo više ispitanika ženskog pola.

Međutim, kada pogledamo distribuciju odgovora na ovo pitanje samo među ispitanicima ženskog pola, zapažamo da je najveći broj njih – nešto više od polovine (oko 58%),

odgovorilo da koristi Internet i prati medije kao i do sada. Među ispitanicima muškog pola zabeležena je slična distribucija odgovora. Više od polovine njih (oko 62%) je navelo da koristi Internet i prati medije isto kao i pre pandemije.

Na osnovu navedenog možemo primetiti da je nešto **više od trećine ispitanika tokom trajanja pandemije počelo da koristi nove aplikacije ili da posećuje neke nove sajtove**, a da je distribucija odgovora prema polu prilično ujednačena. I među ženama i među muškarcima – posmatrano odvojeno, najviše je onih koji Internet i medije koriste kao i pre pandemije.

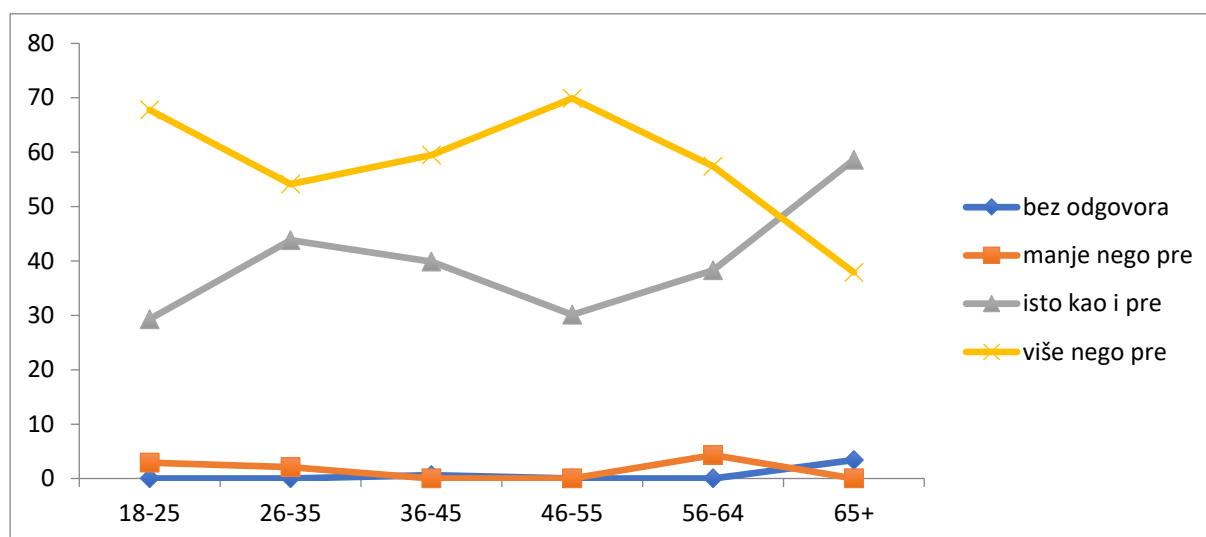
Kada je u pitanju starosna struktura, distribucija odgovora na ovo pitanje je, donekle očekivana. Najveći broj ispitanika koji su počeli da koriste nove alatke i aplikacije tokom pandemije je u starosnoj dobi od 18 do 25 godina, zatim slede ispitanici od 26-35 godina, a za njima i ispitanici od 36-45 godina.

Sledeće pitanje se odnosilo na upotrebu Interneta na dnevnom nivou. **Više od polovine ispitanika (oko 60%) navelo je da koristi ovaj medij više nego pre pandemije.** Nešto više od trećine ispitanika (oko 38%) je navelo da koristi Internet na dnevnom nivou u istoj meri kao i ranije. Kada pogledamo distribuciju odgovora prema polu i starosti, primećujemo sledeće: najveća frekvencija odgovora „više nego pre pandemije“ je zabeležena kod ispitanica (njih 304) u poređenju sa ispitanicima (njih 102), a distribucija odgovora za žene i muškarce je slična (odnos 3 na prema 1 u korist žena) kada je u pitanju odgovor „isto kao i pre“.

Međutim, kada zbog neravnomernog učešća u uzorku muških i ženskih ispitanika pogledamo samo kako su žene odgovarale na ovo pitanje, vidimo da najveći procenat njih (60%) navodi da Internet na dnevnom nivou koristi „više nego pre pandemije“. Muškarci su na isto pitanje odgovorili gotovo identično. Njih oko 61% takođe je navelo da koristi Internet više nego pre pandemije na dnevnom nivou. U tom smislu se nameće opšti, očekivani zaključak o porastu upotrebe Interneta i onlajn komunikacije tokom pandemije i kod muškaraca i kod žena.

Kao i u prethodnom slučaju, primetna je tendencija da mlađe starosne kategorije više koriste Internet na dnevnom nivou tokom pandemije, u odnosu na starije. Ispitanici uzrasta 18-25 godina bili su najzastupljeniji kada je reč o odgovoru „više nego pre pandemije“ (njih 118), a za njima slede ispitanici od 26-35 godina (njih 105), a zatim oni od 36-45 (njih 94). U strukturi uzorka, nije zanemarljiv ni broj onih između 46-55 godina (njih 51), dok je 27 ispitanika godišta 56-64, a njih jedanest godišta 65 i više koji su naveli da koriste Internet na dnevnom nivou više nego pre pandemije. U distribuciji odgovora onih koji su naveli da koriste Internet i medije isto kao i pre, najviše je ispitanika je starosne dobi 26-35 godina.

Grafikon 6.1. Korišćenje Interneta za vreme pandemije u poređenju sa situacijom pre, prema starosnim kategorijama ispitanika

7. STAVOVI: OKRUŽENJE, POGOĐENOST KRIZOM, MERE, POVERENJE U INSTITUCIJE I ODNOS PREMA „DRUGOM“

Pandemija virusa covid-19 i kriza koju je izazvala posledica su specifičnih odnosa između društva i okruženja. Sa stavom „*Korona virus nastao je kao posledice prekomernog mešanja čoveka u prirodne procese*“ slaže se 44,5% ispitanika, među kojima je zastupljeno nešto više žena. Stoga se jedan deo stavova odnosio i na ispitivanje načina na koji ispitanici vide odnos između čoveka i prirode uopšte. Postavljeni stavovi prvenstveno ukazuju ili na optimistične, antropocentrične poglede, u kojima je čovek „gospodar“ prirode, sposoban da izađe na kraj sa svim izazovima koji iz nje dolaze, ili na pesimistične, ekocentrične u kojima je čovek viđen kao samo jedan deo prirode nad kojom nema potpunu moć. Uopšteno uzevši, **većina ispitanika izražava ekocentrične stavove** što je moguće tumačiti kao rezultat trenutne reakcije na pandemiju virusa covid-19. Tako se, na primer, čak 77% ispitanika slaže sa ekocentričnim stavom (40% u potpunosti i 37% uglavnom) „*Ukoliko se stvati nastave dosadašnjim tokom, čovečanstvo će uskoro doživeti veću ekološku katastrofu*“. Slično tome, samo 14% ispitanika slaže se sa antropocentričnim stavom „*Čovek će jednom naučiti dovoljno o prirodnim mehanizmima da bude u stanju da kontroliše prirodu*“.

Postavljena su i dva stava koji izražavaju nešto ekstremnija ekocentrična, odnosno, antropocentrična gledišta vezana za virus covid-19. Sa nešto ekstremnije ekocentričnim stavom „*Ljudi su najveći virus na planeti*“ slaže se 64,% ispitanika, a sa nešto ekstremnije antropocentričnim stavom „*Naučnici će ubrzo pronaći vakcinu protiv korona virusa i uspešno ovladati situacijom*“ 40% ispitanih. Oba stava značajno koreliraju sa polom, pri čemu žene češće izražavaju ekocentrične, a muškarci antropocentrične stavove.

Nekoliko narednih stavova odnosilo se na **procenu stepena lične pogođenosti krizom**:

- **oko 65% ispitanika slaže se (30% u potpunosti i 35% uglavnom) sa stavom „Ova kriza je drastično promenila moj svakodnevni život“.** Sa stavom se nešto češće potpuno slažu ispitanici stariji od 65 godina (41,4%).
- **Sa stavom „Plašim se za sebe i svoju porodicu“, slaže se 47% ispitanika (15% u potpunosti i 32% uglavnom).** Stariji ispitanici i ispitanici sa sela češće navode da se sa ovim stavom potpuno slažu. Ispitanici stari između 56 i 64 godine sa stavom se potpuno slažu u 25,5% slučajeva a stariji od 65 godina u 31% slučajeva. Ispitanici sa sela sa stavom se potpuno slažu u 24,3% slučajeva.
- **oko 67% ispitanika slaže se sa stavom „Relativno sam se lako prilagodio/la krizi“, 41% uglavnom, a 26 % potpuno.**

Naredni stavovi odnose se na viđenje mera koje su preduzete povodom pandemije korona virusa. Oni, između ostalog, posredno govore i o stepenu poverenja u zvanične institucije. **Sa stavom „Poštujem mere koje donosi država“ slaže se 92,7% ispitanika (65,8% potpuno i 26,9 uglavnom).** Stav je značajno povezan sa polom, pri čemu se žene sa stavom češće potpuno slažu (67,6%) u odnosu na muškarce (60%). Sa stavom se, takođe, nešto češće potpuno slažu najmlađi i najstariji ispitanici (18-25 godina i 65 i više godina, u 70% slučajeva), kao i ispitanici sa sela (takođe 70%). Regionalno posmatrano, sa stavom se nešto ređe slažu ispitanici iz ostalog dela Srbije (van Beograda i Vojvodine), 52% u potpunosti i 34,8% uglavnom.

Oko 42% ispitanika slaže se sa stavom „Mere koje je donela država su pravdane i važe za sve“ (19.5% u potpunosti i 23.1% uglavnom). Najmlađi ispitanici (18-25 godina) se znatno češće od ispitanika iz svih ostalih starosnih grupa slažu sa ovim stavom - 30.2% u potpunosti i 28,7% uglavnom.

Oko 85% ispitanika slaže se sa stavom „Kada bih primetio/la simptome virusa, odmah bih se obratio/la lekaru“. Među muškarcima, više je onih koji se sa stavom u potpunosti slažu

(65,7%) nego među ženama (56,1%) u odnosu na zastupljenost ovog odgovora u ukupnom uzorku (58,4%).

Čak **75,9%** ispitanika slaže se sa stavom „*Mnogi lideri u svetu su iskoristili ovu priliku da uspostave veću kontrolu nad narodom*“ (42,3% u potpunosti i 33,6% uglavnom), a **gotovo 70%** sa stavom „*Mislim da nam zvaničnici prećutkuju mnoge stvari u vezi sa virusom*“ (34,9% u potpunosti i 34,1% uglavnom). Oba stava, generalno, ukazuju na **ozbiljan nedostatak poverenja u zvanične institucije i njihove reakcije u toku krize**. Nešto manji, ali i dalje značajan procenat ispitanika (21,3%) se slaže sa stavom koji ukazuje na nešto ekstremnije nepoverenje u zvanične institucije – „*Mislim da je priča o virusu izmišljena kako bi se prikrilo nešto drugo*“. Slaganje sa ovakvim stavovima nešto je rasprostranjenije među ispitanicima iz ostalih delova Srbije (van Beograda i Vojvodine).

Poslednje tri stava postavljena su kako bi se analizirao odnos prema „drugom“ u kontekstu krize. Kako su se u javnosti tokom krize najčešće mogle čuti polemike, kao i netrpeljivost prema našim **ljudima iz inostranstva, migrantima i Kinezima**, stavovima su obuhvaćeni odnosi ispitanika prema ove tri grupe. Uopšteno gledavši, **većina ispitanika nije izrazila netrpeljive stavove prema navedenim grupama**.

Tabela 7.1. Stavovi ispitanika prema našim ljudima iz inostranstva, migrantima i Kinezima

Stav	Srednja vrednost*	St. devijacija	Min vrednost**	Max vrednost***
Mislim da migrantima u Srbiji treba pružiti jednaku zdravstvenu zaštitu u ovom trenutku, kao i građanima Srbije.	3,89	1,194	6,6%	39,6%
Da sam na vlasti, ne bio dao/dala našim ljudima iz inostranstva da uđu u Srbiju u ovoj situaciji.	2,09	1,332	50,6%	6,9%
Za nastanak virusa korona krive su prehrambene navike Kineza.	2,27	1,244	38,4%	5,9%

*1= uopšte se ne slažem,... 5= potpuno se slažem

**% ispitanika koji se uopšte ne slažu sa navedenim stavom

***% ispitanika koji se u potpunosti slažu sa navedenim stavom

Međutim, primetno je da **najmlađi ispitanici (18-25 godina)** u sva tri stava **pokazuju značajno veću netrpeljivost prema navedenim grupama u odnosu na ispitanike iz ostalih starosnih kategorija**. Značajan postotak ispitanika (67,1%) slaže se sa stavom „*Migrantima treba pružiti jednako zdravstvenu zaštitu kao i građanima Srbije u ovom trenutku*“. Međutim, sa ovim stavom se, znatno ređe od ostalih, slažu najmlađi ispitanici od 18-25 godina (31,5% u potpunosti i 28,1% uglavnom). Sličan trend primetan je i kod ispitanika starih između 26 i

35 godina. Sa stavom „*Da sam na vlasti ne bih dao/la našim ljudima iz inostranstva da uđu u Srbiju u ovoj situaciji*“, slaže se 18,5% ispitanika (7% u potpunosti i 11,5% uglavnom). Najmlađi ispitanici (18-25 godina) znatno se češće slažu sa ovim stavom (14,6% u potpunosti i 18,5% uglavnom) u odnosu na ispitanike drugih starosnih kategorija. Sa poslednjim stavom – „*Za nastanak virusa Korona krive su prehrambene navike Kineza*“ slaže se 16,1% ispitanika (6% u potpunosti i 10,1% uglavnom). Kao i kod prethodnih stavova koji govore o odnosu prema „drugom“ u kontekstu krize, i sa ovim stavom najmlađi ispitanici slažu se češće od ostalih (9,6% u potpunosti, a 12,9% uglavnom).

8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Preliminarni rezultati istraživanja ukazuju na niz promena u svakodnevici izazvanih pandemijom virusa covid-19:

- ispitanici svedoče da je došlo do povećanog obima brige o deci u porodičnim okvirima; ovo je posebno slučaj u onim porodicama u kojima su prisutna deca mlađeg uzrasta; Pored toga, na povećan obim brige u porodičnim okvirima utiče i to što većina ispitanika (preko 60%) navodi da tokom pandemije brine o nekome drugom (npr. ostareli roditelji, bolesni, komšije) što ukazuje na relativno izraženu porodičnu i susedsku solidarnost koja zamenjuje ostale, pre svega, institucionalne oblike pomoći i podrške; i pored povećanog obima brige o drugima, većina ispitanika se ne slaže sa stavom da im je u ovoj situaciji veoma teško da usklade privatni i profesionalni život;
- rezultati pokazuju da je participacija ispitanika u društvenom životu zajednice niska – većina njih ne učestvuje u aktivnostima različitih organizacija; ovo je situacija koja je nepromenjena u odnosu na period pre pandemije i uvođenja vanrednog stanja; uprkos neizvesnostima i rizicima, oko 60% ispitanika smatra da može da utiče na sopstveni život; takođe, većina građana smatra da su dobro informisani u novonastaloj situaciji, posebno kada su u pitanju posebne mere koje su povodom pandemije donete u njihovoj lokalnoj zajednici;
- prema analiziranim podacima, građani su najzadovoljniji reakcijom lekara i prijatelja na kriznu situaciju i u njih imaju najviše poverenja; s druge strane, najveće nezadovoljstvo

građani izražavaju kada su u pitanju reakcije političara, a posebno predsednika Republike Srbije; iskazano nezadovoljstvo odgovara izraženom stepenu nepoverenja građana u navedene aktere; takođe, primetno je da postoje regionalne razlike u proceni reakcije lokalnih vlasti na novonastalu situaciju – ispitanici iz Vojvodine su manje oštri u kritici u poređenju sa onima iz Beograda i ostatka Srbije;

- u uslovima pandemije virusa covid-19 prisutna su dva osnovna obrasca u praksi građana prilikom nabavke potrebnih namirnica: a) prekomerna kupovina koja podrazumeva pravljenje zaliha hrane i b) odsustvo prekomerne kupovine među onima koji ističu da ne prave zalihe hrane; prvi obrazac daleko je zastupljeniji jer o njemu svedoči skoro 2/3 ispitanika; identifikovani obrasci nabavke namirnica nisu homogeni iznutra;
- više od polovine ispitanika je odgovorilo da koristi Internet i prati medije, od čega oko 60% ističe da koristi Internet više nego pre pandemije; građani navode da su pored uobičajenih, počeli da posećuju i nove sajtove, kao i da koriste nove aplikacije;
- većina ispitanika izražava ekocentrične stavove u kojima je čovek viđen kao samo jedan deo prirode nad kojom nema potpunu moć;
- rezultati pokazuju relativno izraženu ličnu pogođenost krizom jer čak 2/3 građana ističe da je kriza izazvana pandemijom drastično promenila njihov život, dok skoro polovina navodi da se plaši za sebe i za svoju porodicu; ipak, većina građana smatra da su se relativno lako prilagodili krizi;
- ispitanici pokazuju visok stepen odgovornosti u ponašanju u uslovima krize izazvane pandemijom – preko 90% ispitanika poštuje propisane mere; takođe, oko 85% njih ističe da bi se odmah obratili lekaru ukoliko bi primetili simptome virusa; međutim, iako poštuju mere, tek 42% ispitanika smatra da su one pravedne i da jednako važe za sve; ovo ukazuje na ozbiljan nedostatak poverenja u zvanične institucije i njihove reakcije u toku krize;
- većina ispitanika nije izrazila netrpeljive stavove prema ljudima iz inostranstva, migrantima i Kinezima; međutim, primetno je da najmlađi ispitanici (18-25 godina) u sva tri stava pokazuju značajno veću netrpeljivost prema navedenim grupama nego što je to slučaj sa ispitanicima ostalih starosnih kategorija.